

BIJLAGENRAPPORT

Landbouw- en voedseltransitie

Onderzoek naar de provinciale bijdrage aan
landbouw- en voedseltransitie

Provincie Utrecht | december 2022

Bijlage A | Data landbouw

Tabel A1 Landbouwbedrijven

	Nederland	Flevoland	Noord-Holland	Utrecht	Zuid-Holland
Aantal landbouwbedrijven 2020	52.695	1.654	3.457	2.338	4.455
Aantal landbouwbedrijven 2018				2.165	4.661
Aantal landbouwbedrijven 2000	97.389	2.335	7.079	3.821	11.239
Verandering aantal landbouwbedrijven (2000-2020)	-45,9%	-29,2%	-51%		
Verandering aantal landbouwbedrijven (2000-2018) ¹				-43,3%	-58,5%
Omzet landbouwbedrijven (mln. €)	27.120,2	1.095,7	2.299,4	845,9	4.783,9
Percentage biologische landbouwbedrijven	3,5%	14,1%	3,6%	5,3%	2,5%
Percentage bedrijven dat meer dan de helft van de omzet uit verbredingsactiviteiten haalt	19%	12,1%	22,9%	17,3%	22,9%
Bedrijfshoofd (55 jaar of ouder) met opvolger:					
- Melkveebedrijven	63%	76%	62%	60%	58%
- Akkerbouwbedrijven	38%	55%	39%	24%	46%

Bronverwijzing:

- Aantal landbouwbedrijven (cultuurgrond) – 2000, 2018, 2020:
  - CBS (2022), [StatLine - Landbouw: gewassen, dieren en grondgebruik naar regio \(cbs.nl\)](#)
- Omzet landbouwbedrijven – 2020:
  - CBS (2022), [StatLine - Landbouw: kwartaalcijfers omzet landbouwbedrijven \(cbs.nl\)](#)
- Biologisch landbouwbedrijven (gecertificeerd) – 2021:
  - CBS (2022), [StatLine - Activiteiten van biologische landbouwbedrijven; regio \(cbs.nl\)](#)
- Omzet uit verbreding - 2020 (voorlopige cijfers):
  - CBS (2022), [Boeren vinden steeds vaker aanvullende inkomstenbron \(cbs.nl\)](#)
- Bedrijfshoofd met opvolger – 2020 (voorlopige cijfers):
  - CBS (2022), [Geen bedrijfsopvolger voor meer dan 16 duizend boerderijen \(cbs.nl\)](#)

¹ Vanwege aanpassing van de provinciegrens in 2019 als gevolg van de vorming van de gemeente Vijfheerenlanden is gekozen om een vergelijking tussen 2000 en 2018 te maken in plaats van tussen 2000 en 2020

Tabel A2 Landgebruik

	Nederland	Flevoland	Noord-Holland	Utrecht	Zuid-Holland
Inwoners	17.590.672	434.771	2.909.827	1.369.873	3.753.944
Oppervlakte land (ha)	3.367.109	141.163	266.482	148.546	270.007
Oppervlakte landbouw 2020 (ha)	1.814.451	89.414	127.430	70.210	116.946
Percentage landbouw van totaal oppervlakte land	53,9%	63,3%	47,8%	47,3%	43,3%
Oppervlakte landbouw 2018 (ha)				62.749	125.566
Oppervlakte landbouw 2000 (ha)	1.975.504	91.636	136.688	69.837	145.497
Verandering oppervlakte (2000-2020)	-8,2%	-2,4%	-6,8%		
Verandering oppervlakte (2000-2018) ²				-10,1%	-13,7%

Bronverwijzing:

- Inwoners (per 1 januari) – 2022:
  - CBS (2022), [StatLine - Regionale kerncijfers Nederland \(cbs.nl\)](#)
- Oppervlakte land (ha) – 2020:
  - CBS (2022), [StatLine - Regionale kerncijfers Nederland \(cbs.nl\)](#)
- Oppervlakte landbouw (totaal cultuurgrond) – 2000, 2018, 2020
  - CBS (2022), [StatLine - Landbouw: gewassen, dieren en grondgebruik naar regio \(cbs.nl\)](#)

² Vanwege aanpassing van de provinciegrenzen in 2019 als gevolg van de vorming van de gemeente Vijfheerenlanden is gekozen om een vergelijking tussen 2000 en 2018 te maken in plaats van tussen 2000 en 2020

Tabel A3 Oppervlakte en aantallen

	Nederland	Flevoland	Noord-Holland	Utrecht	Zuid-Holland
Akkerbouw (ha)	526.843	61.617	29.773	1.189	34.456
Tuinbouw open grond (ha)	93.128	7.580	21.152	2.505	7.493
Grasland en groenvoedergewassen (ha)	1.184.402	19.838	75.512	66.437	70.136
Tuinbouw onder glas (m2)	100.778.913	3.798.237	9.933.580	794.198	48.612.735
- verandering (2000-2020)	-4,2%	127,8%	-5,4%		
- verandering (2000-2018) ³				-55,6%	-25,9%
Rundvee (aantal)	3.837.994	63.803	151.623	204.852	157.179
- verandering (2000-2020)	-5,7%	12,0%	-5,0%		
- verandering (2000-2018)				-9,5%	-15,5%
Schape (aantal)	890.471	14.065	128.633	49.670	99.350
- verandering (2000-2020)	-31,7%	4,2%	-45,0%		
- verandering (2000-2018)				-45,0%	-31,3%
Kippen (aantal)	101.863.117	2.749.438	1.619.057	2.320.937	584.852
- verandering (2000-2020)	-2,1%	32,8%	10,8%		
- verandering (2000-2018)				52,1%	-43,4%
Varkens (aantal)	11.950.238	47.646	22.765	243.959	95.200
- verandering (2000-2020)	-8,9%	-6,2%	-32,5%		
- verandering (2000-2018)				-24,8%	-42,6%

Bronverwijzing:

- Oppervlakte en aantallen landbouw – 2000, 2018, 2020
  - CBS (2022), [StatLine - Landbouw: gewassen, dieren en grondgebruik naar regio \(cbs.nl\)](https://statline.cbs.nl)

³ Vanwege aanpassing van de provinciegrenzen in 2019 als gevolg van de vorming van de gemeente Vijfheerenlanden is gekozen om een vergelijking tussen 2000 en 2018 te maken in plaats van tussen 2000 en 2020

Bijlage B | Overzicht doelen en instrumenten

Overzicht van de doelen voor 2050, 2030 en 2025 en de voorgenomen activiteiten van de provincie, zoals weergegeven in de SAL.⁴

Thema	Doel 2050	Doel 2030	Doel 2023	Instrument	Toelichting
Verbinden stad-land	<p>* Er is een sterke verbinding tussen 'stad en land', producent en consument, in de provincie Utrecht.</p> <p>* De provincie Utrecht is een voorbeeld voor andere gebieden in de verbinding stad-land, met een agrarisch cultuurlandschap dat toegankelijk en aantrekkelijk is om in te recreëren.</p> <p>* Doordat de verbinding tussen stad en land zichtbaar en krachtig is en boeren economisch rendabel en toekomstbestendig ondernemen, zijn we als Utrechters trots op onze boeren en de familiebedrijven daarachter.</p>	<p>* In de provincie Utrecht is het regionale aanbod en de regionale vraag beter op elkaar afgestemd; dit onder meer door een groter aanbod van korte keten producten uit Utrecht en omgeving in supermarkten en/of andere verkoopkanalen (waaronder ook directe verkoop aan consumenten). Wenkend perspectief: 10% van de consumptie is regionaal geproduceerd.</p> <p>* Het bewustzijn van de consument over de herkomst van voedsel is vergroot.</p> <p>* De betrokkenheid van burgers bij het boerenbedrijfsleven en de focus van agrariërs op de stedelijke omgeving is vergroot, onder andere door een toename van het aantal ontmoetingen tussen agrariërs en burgers via bedrijfsverbredingstakken. Het routenetwerk tussen stad en land is zodanig geoptimaliseerd dat het landelijk gebied voor recreanten en bezoekers veilig, beleefbaar en bereikbaar is.</p>	<p>* De provincie is aangesloten bij betekenisvolle coalities van producenten, ketenpartijen, consumenten, overheden en kennisinstellingen, die bijdragen aan de opschaling van de markt voor streekproducten en neemt een actieve rol in het realiseren van een gedeelde doelstelling met betrekking tot de consumptie of de afname van streekproducten.</p> <p>* De provincie Utrecht geeft het goede voorbeeld door in haar eigen catering te zorgen voor zo veel mogelijk duurzame, korte keten producten uit Utrecht en omgeving en heeft andere (overheids-)organisaties in de Utrechtse regio gestimuleerd dit ook te doen.</p>	Pilot korte ketens en wenkende ambitie	Voor het onderwerp duurzame, korte ketens starten we een pilot op het gebied van transitie management en markttransformatie. Hierbij hoort het analyseren van bestaande bewegingen, het opstellen van een met stakeholders gedeelde strategie met duidelijke rollen en verantwoordelijkheden, en het committeren van de stakeholders. Als onderdeel van dit traject formuleren we samen met betrokkenen een werkbare ambitie voor regionale consumptie van regionaal duurzaam geproduceerd voedsel. Voorwaarde is dat het stellen van een ambitie geen kostbaar systeem vereist voor meting en monitoring en dat deze ambitie breed gedragen is.
				Aansluiten bij netwerken voor regionaal voedsel	De provincie sluit aan bij relevante netwerken die de transitie naar regionaal voedsel vooruit willen brengen. Voorbeelden hiervan zijn het City Deal voedsel op de stedelijke agenda, Food-Print Region Utrecht en SMARTCHAIN, Green Deal Duurzame Catering.
				Uitrol boerderijlessen Boerderij in de kijker over de gehele provincie	Boerderij in de kijker is nog niet actief in Amersfoort, Eemnes, Baarn, Soest, Bunschoten, Rhenen, Renswoude, Veenendaal en Vijfheerenlanden. De provincie ondersteunt de uitrol van dit programma naar deze gemeenten. Boerderij in de kijker is een vereniging van circa 32 educatieboeren- of boerinnen met als doel: de toegankelijkheid van het platteland te vergroten voor kinderen van 6-12 jaar d.m.v. het aanbieden van boerderijlessen aan basisscholen.
				Lokaal Voedsel 3.0	In dit samenwerkingsproject van de beide LEADER-groepen in de provincie en O-gen worden met Meet&match bijeenkomsten, praktisch gerichte kennisbijeenkomsten en een 'Lokaal voedselmakelaar' vraag en aanbod van regionale producten sneller en beter bij elkaar gebracht. De provincie ondersteunt dit project en gaat meedraaien in een projectgroep.
Provincie geeft het goede voorbeeld	De provincie zet zich in om in het provinciehuis via de cateraar zoveel mogelijk duurzame korte keten producten uit Utrecht aan te bieden. Via onze netwerken inspireren wij andere organisaties om dit ook te doen.				

⁴ Provincie Utrecht (2019) Samenwerkingsagenda Landbouw 1.0 – Start tot een betekenisvolle samenwerking voor een duurzame transitie.

					<p>In 2020 heeft de provincie een opdracht verleend aan Greendish voor het verduurzamen van de bedrijfscatering in het kader van de Green Deal Duurzame Catering. Dit traject gaat nu de uitvoeringsfase in en loopt door tot en met 2022.</p> <p>Onderdeel provinciale ambitie 1: in de provincie Utrecht eten we meer uit de korte keten</p>
				Verkenning kinderboerderijen	<p>Om motie 103 'Het belang van kinderboerderijen' in uitvoering te brengen, starten wij met een verkenning. De verkenning moet zicht geven op:</p> <ul style="list-style-type: none"> * Wat de stand van zaken is bij de kinderboerderijen in de provincie Utrecht en wat de provincie eventueel kan doen om hen te ondersteunen in de toekomst. * Hoe kinderboerderijen bijdragen aan het behalen van de landbouwvisiedoelen en wat mogelijkheden zijn voor een samenwerking op weg hiernaartoe.
				Monitoring betrokkenheid en bewustzijn	<p>De provincie implementeert een methodiek om de betrokkenheid van burgers bij het agrarisch bedrijfsleven en het bewustzijn van de herkomst van voedsel te monitoren. Hiervoor werkt zij nauw samen met de netwerken die zich richten op het verbeteren van de verbinding tussen consument en agrariër. Hierbij geldt de voorwaarde dat dit niet leidt tot een (eigen) kostbaar meetsysteem</p>
				<p>In aanvulling op deze projecten zijn in de Voedselagenda 2021-2023 en de bijbehorende uitvoeringsprogramma's deels aanvullende projecten geformuleerd die onder het thema stad-land vallen. Zie voor deze projecten het Uitvoeringsprogramma Voedselagenda 2021 en 2022.</p>	

Gezondheid	<p>* De Utrechtse boer draagt bij aan het concept van 'Healthy Urban Living', met gezonde voedingsmiddelen en diensten die de gezondheid bevorderen (zorg, beweging, etc.).</p> <p>* De risico's voor inwoners van de provincie Utrecht op negatieve gezondheidseffecten als gevolg van agrarische bedrijfsvoering zijn minimaal.</p> <p>* De landbouwsector levert haar bijdrage aan het in 2030 behalen van de advieswaarden voor schone lucht van de Wereldgezondheidsorganisatie (WHO).</p>	<p>*De advieswaarden voor luchtkwaliteit van de Wereldgezondheidsorganisatie (WHO) zijn bereikt, mede dankzij de inzet van de Utrechtse landbouwsector.</p> <p>* De emissie van secundair fijnstof (ammoniak) vanuit de veehouderijsectoren is gereduceerd, tenminste op basis van het PAS.</p> <p>* De emissie van primair fijnstof vanuit de pluimveehouderijsector is tenminste conform Rijksbeleid gereduceerd met 50% voor bestaande stallen en 70% voor nieuwe stallen (rijksambitie 2028).</p> <p>* De besmettingsrisico's door zoönosen of overlast door geur vanuit de agrarische bedrijfsvoering zijn geminimaliseerd. Indien nodig heeft de provincie in het omgevingsbeleid maatregelen hiertoe opgenomen.</p> <p>* De kennis-as Voedsel (Wageningen) en Gezondheid (Utrecht) is versterkt en draagt bij aan het positioneren van de regio als het gaat om de verbinding tussen voedsel en gezondheid.</p>	<p>* De uitvoering van het Hoofdlijnenakkoord Warme Sanering Varkenshouderij heeft geleid tot significante emissiereducties in de varkenshouderij.</p> <p>* De Regiodeal Foodvalley heeft geleid tot meer kennis, innovaties en bedrijvigheid op de as voedsel en gezondheid.</p>	De provincie besteedt aandacht aan de gezondheidsrisico's rondom fijnstof, geur en zoönosen in de Omgevingsvisie en Omgevingsverordening	De provincie besteedt aandacht aan de gezondheidsrisico's rondom fijnstof, geur en zoönosen in het omgevingsbeleid: *Zij onderzoekt of en hoe zonering en andere instrumenten kunnen bijdragen aan het minimaliseren van de risico's voor omwonenden en neemt mogelijke cumulatieve-effecten hierin mee. Als blijkt dat zonering kan bijdrage aan het minimaliseren van deze gezondheidsrisico's neemt de provincie de meest doelmatige zonering op in de Omgevingsvisie en -verordening. * Daarbij maakt de provincie bij het uitwerken van de Omgevingsvisie de afweging of en hoe de provincie de rol van gebiedscoördinator op wil pakken. De provincie gaat hierover het gesprek aan met gemeenten. * De provincie blijft geïnformeerd over de resultaten van onderzoek naar mogelijk andere manieren van het minimaliseren van gezondheidsrisico's. Dit kan gaan om technische installaties die voorkomen dat de zoönosen van het erf meegenomen worden of maatregelen die bijdragen aan een vroege signalering of snelle actie.
				Vervolg geitenstop	Met de vaststelling van de tweede herziening PRS/PRV (dec. 2018) is de geitenstop definitief geworden. Op dit moment loopt er een onderzoek vanuit het Rijk naar de gezondheidsrisico's voortkomend uit geitenhouderijen. Wanneer de resultaten van het onderzoek en eventuele consequenties bekend zijn gemaakt, beziet de provincie of en zo ja, welk aanvullend beleid nodig is om de gezondheidsrisico's vanuit bestaande en nieuwe bedrijven te minimaliseren.
				Regiodeal Foodvalley & aansluiten bij projecten daarvan	Samen met onder andere de provincie Gelderland, Regio Foodvalley, kennisinstellingen en landbouworganisaties, wordt nu gewerkt aan een Regiodeal Foodvalley. De Regiodeal Foodvalley is gericht op verduurzaming van de veehouderij in Foodvalley (als proeftuin voor Nederland) waarbij gezondheid en kringlooplandbouw richtinggevend uitgangspunten zijn. Daarnaast wordt ingezet op versterking van de kennis-as tussen voedsel (Wageningen) en gezondheid (Utrecht) in nauwe verbinding met ICT (Veenendaal). In de Regiodeal Foodvalley is een investeringsagenda opgenomen voor onderzoek en innovaties in de voedselketen. Er is o.a. sprake van een innovatieprogramma 'Eiwit intensieve veeteeltsectoren'. De provincie sluit aan bij programma's uit Foodvalley en participeert in trajecten die inzetten op ontwikkeling van innovaties in de veehouderij. De provincie zet zich in voor opschaling van de positieve resultaten naar andere delen van de provincie (moties 95 en 96).

				Vervolg Proeftuin Veenweiden	De proeftuin is een samenwerking tussen Veenweiden Innovatiecentrum, LTO Noord, Wageningen University & Research, Ministerie van Landbouw, Natuur & Voedselkwaliteit en de drie Groene Hart provincies. Het doel van de proeftuin is om de emissie van ammoniak vanuit de melkveehouderijbedrijven in deze regio met 30% te verminderen. De huidige Proeftuin Veenweiden is vooral vanuit de Natura 2000 doelstellingen ingegeven. De provincie verkent of bij het vervolg van de proeftuin het aspect gezondheid nadrukkelijker kan worden meegenomen.
Economisch rendabele landbouw - subthema: Ruimtelijke beleid en landbouwstructuur	* Ruimte voor ontwikkeling van familiebedrijven binnen de schaal van het Utrechtse landschap en omgevingskwaliteiten. * Een sterke verkaveling: voor elk bedrijf vormt minimaal 60% van de gronden de huiskavel en zijn er maximaal drie veldkavels. * Efficiënte kavelruilprocessen, waarbij meerdere maatschappelijke en publieke opgaven worden betrokken. * Het ruimtelijk beleid en de landbouwstructuur zijn ondersteunend aan de beoogde transitie in de landbouw.	De doelen voor 2050 zijn ook richtinggevend voor 2030.	De provincie heeft nieuwe instrumenten ontwikkeld en in gebruik om efficiënte kavelruilprocessen met voldoende ruilgrond mogelijk te maken. Opgaven zoals het afremmen van bodemdaling, herstel van biodiversiteit en de energietransitie worden in deze aanpak meegenomen. De economische ontwikkelingsruimte voor landbouwbedrijven wordt optimaal benut door het Programma Aanpak Stikstof (PAS) op een juridisch houdbare wijze uit te voeren (geldt ook voor de periode na 2023). De landbouwgronden in eigendom van de provincie worden daar waar mogelijk meerjarig verpacht.	Beschikbaarheid ruilgrond	De provincie verkent of en op welke manier voldoende ruilgrond beschikbaar kan komen voor landbouwstructuurverbetering en het tegemoet komen aan maatschappelijke doelen in het landelijk gebied. Dit omvat ook een verkenning of er vanuit de verschillende provinciale opgaven behoefte is om als provincie weer actief een grondpositie op te bouwen.
				Verkenning aanpassing provinciaal pachtbeleid	De provincie verkent de mogelijkheden voor het afsluiten van meerjarige pachtovereenkomsten (motie 99). De voor- en nadelen worden in beeld gebracht en afgewogen.
				Plattelandscoaches	Met plattelandscoaches bieden we de individuele boer zo veel mogelijk één aanspreekpunt voor regels, transitievraagstukken en subsidies. De landbouwcoach adviseert en begeleidt bij beslissingen over transitie en verduurzaming van het landbouwbedrijf, bij verandering van de functie van het erf (onder andere bij vrijkomende agrarische bebouwing) of bij beëindiging van het landbouwbedrijf. Bij verduurzaming van de landbouw komen ook klimaatneutrale vraagstukken aanbod, bijvoorbeeld over duurzame energie en de aanpak van bodemdaling. We stemmen de inzet van de plattelandscoaches regelmatig af met organisaties die nauw bij de agrarische sector zijn betrokken. Het project loopt t/m 2023.
				Menukaart Regio Foodvalley	Provincie neemt de ervaringen opgedaan met de Menukaart Regio Foodvalley mee in de afstemming Omgevingsvisie (motie 97A).
				Veenweiden in Beweging	In opdracht van de provincie Utrecht wordt in de polder van Kamerik een gebiedsontwikkelingsproject uitgevoerd van de gemeente Woerden, Hoogheemraadschap de Stichtse Rijnlanden. Samen met ondernemers en bewoners wordt gewerkt aan een perspectief voor de polder van Kamerik waarin de rendabele toekomst van de landbouw, infrastructuur en bodemdaling samenkomen. Het project is een pilot voor de Omgevingsvisie.

				Jonge landbouwers	De provincie gaat een regulier overleg met de nieuwe generatie jonge landbouwers opzetten om de wensen en behoeften te leren kennen en dit binnen de mogelijkheden van de provincie te faciliteren.
Economisch rendabele landbouw - subthema: Vrijkomende agrarische bebouwing	<p>* Behoud van de vitaliteit landelijk gebied door: behoud van ontwikkelperspectief voor overgebleven agrariërs; hergebruik van gebouwen en bouw mogelijkheden voor andere functies (op dezelfde locatie of elders), waar dit bijdraagt aan de vitaliteit en bestaande functies niet verstoort.</p> <p>* Behoud van de kwaliteit landelijk gebied door: optimale inpassing van functies in het landschap; de juiste functie op de juiste plek; sloop van overbodig geworden agrarische bebouwing; verkleinen van de toekomstige sloopopgave door circulair (herbruikbaar) bouwen bij agrarische bedrijven.</p>	<p>* Vrijkomende agrarische bebouwing leidt niet tot vermindering van de ruimtelijke kwaliteit. Door goed ruimtelijk beleid wordt maatwerk geleverd met herbestemming als mogelijke uitkomst.</p> <p>* Nieuwe agrarische opstallen worden circulair gebouwd.</p>	<p>* Er ligt een gezamenlijke, goed werkende aanpak van provincie en gemeenten voor het ontzorgen van agrariërs en versnellen van het vinden van een goede herbestemming en/of sloop van vrijkomende agrarische bebouwing. Bijvoorbeeld met goed functionerende VAB-loketten.</p> <p>* De omgevingsverordening biedt ruimte voor experimenten met betrekking tot herbestemming of sloop.</p> <p>* Vanuit een goed overzicht van de best beschikbare technieken heeft de provincie samen met betrokken partijen een stimuleringsbeleid ontwikkeld voor het circulair bouwen van nieuwe stallen.</p>	Gezamenlijke aanpak voor vrijkomende agrarische bebouwing	In navolging op het VAB-programma in Utrecht-Oost (zie SAL), gaat de provincie met andere gemeenten in gesprek over een gezamenlijke aanpak voor herbestemming en/of sloop van vrijkomende agrarische bebouwing. In jaarlijkse factsheets worden cijfers rondom problemen en kansen inzichtelijk gemaakt; deze informatie wordt in de samenwerking aangevuld en gebruikt. PS worden in 2019 geïnformeerd over aanpak en voortgang
				Circulair bouwen van stallen	De provincie voert een verkenning uit met betrokken partijen naar de beschikbare kennis en technieken rondom het circulair bouwen van stallen. In navolging van de verkenning gaat de provincie mogelijk over op het ontwerpen van een stimuleringsbeleid voor het circulair bouwen van nieuwe stallen.
Circulaire landbouw	<p>* De Utrechtse circulaire landbouw draagt bij aan de oplossing voor de maatschappelijke opgaven op het gebied van bodem-, water- en luchtkwaliteit, biodiversiteit en duurzaam gebruik van grondstoffen.</p> <p>* We streven naar het laagst mogelijke schaalniveau waarop circulariteit haalbaar is met behoud van een rendabele bedrijfsvoering. We willen daarmee het volgende bereiken:</p> <p>- Een efficiënte benutting van onder andere mineralen, zoet water en bestrijdingsmiddelen op Utrechtse landbouwbedrijven, met minimale emissies naar het milieu;</p>	In lijn met de ambitie van de Rijksoverheid streven we ernaar de nutriëntenkringlopen in de veehouderij op het laagst mogelijke niveau te sluiten.	<p>* In het kader van de Regiodeal Foodvalley lopen we voorop in de omslag naar (en het leren over) een circulaire landbouw voor intensieve veehouderijen. Dit uit zich in de aanwezigheid van een groot aantal 'living labs', actieve participatie van ondernemers en een ondersteunende kennisinfrastructuur.</p> <p>* De landbouwsector is aangesloten bij de landelijke aanpak om te komen tot circulaire landbouw.</p>	Regiodeal Foodvalley	De Regiodeal Foodvalley wordt nu met het Rijk en aangesloten partijen verder uitgewerkt. Een van de sporen betreft de verduurzaming van intensieve veehouderijsectoren, waarbij de ontwikkeling naar kringlooplandbouw en een gezonde leefomgeving centraal staan.
				Programma circulaire en klimaatneutrale melkveehouderij	De provincie verkent hoe we toeleverend en ondersteunend een bijdrage kunnen leveren aan circulaire melkveehouderij. Hierbij wordt voortgebouwd op de lopende of recent uitgevoerde kringloopprojecten in Utrecht-Oost en de Proeftuin Veenweiden en Proefpolder Kringlooplandbouw in Utrecht-West.
				Convenant Weidegang	De provincie Utrecht verkent hoe aangesloten kan worden bij Convenant Weidegang.
				Beter benutten reststromen	De provincie faciliteert onderzoek naar het benutten van (humane) afval- en reststromen in zowel het stedelijk als landelijk gebied ten behoeve van een circulaire en klimaatneutrale landbouw. Bijvoorbeeld het composteren natuurmaaisel of het gebruik van GFT als substraat voor insectenteelt.

	<ul style="list-style-type: none"> - Een grondgebonden melkveehouderij, waar goede opbrengsten worden gehaald met zo weinig mogelijk gebruik van kunstmest en krachtvoer; - Zoveel mogelijk evenwicht tussen provinciale mestproductie en mestafzetmogelijkheden op landbouwgrond in de provincie en beperkte afvoer naar gebieden buiten de provincie; - Een niet-grondgebonden veehouderij, die niet afhankelijk is van buitenlandse veevoergrondstoffen (zoals soja), maar voor het grootste deel gebruik maakt van binnenlandse grondstoffen, waaronder reststoffen uit de voedingsindustrie; - Gezonde landbouwbodems, waar organische stof wordt opgebouwd. 				
Natuurinclusieve landbouw - subthema: Duurzame landbouw met natuur	<p>* De Utrechtse boeren produceren op een zodanige wijze dat de kwaliteit van de leefomgeving voor de mens toeneemt en de Utrechtse biodiversiteit wordt versterkt.</p> <p>* Natuurinclusieve landbouw is een gangbaar verdienmodel voor de agrarische ondernemer.</p>	Ten minste de helft van de agrarische bedrijven in Utrecht werkt natuurinclusief: bij deze bedrijven staat het streven naar een zorgvuldig gebruik van natuurlijke hulpbronnen, het duurzaam beheren van de bodem en het minimaliseren van emissies centraal. Het accent ligt daarbij op een verantwoord gebruik van natuur en natuurlijke processen.	<p>* De projecten van het Actieplan Duurzame landbouw met Natuur zijn in uitvoering en werken toe naar de volgende resultaten:</p> <ul style="list-style-type: none"> - 50 duurzame bedrijfsplannen zijn operationeel (met geïntegreerde doelen op het gebied van circulariteit, natuur, milieu, energie, water, bodemdaling, landschap en klimaat). - De kennis en ervaringen met deze duurzame bedrijfsplannen zijn gedeeld met alle boeren in Utrecht. - Voor het genereren van alternatieve methoden van de groene contour-realiseratie is eind 2020 een pilot natuurinclusieve landbouw in de groene contour uitgevoerd 	<p>Uitvoering Actieplan Duurzame Landbouw met Natuur</p> <p>Pilot natuurinclusieve landbouw in de Groene Contour</p>	<p>De provincie is als partner betrokken bij de uitvoering van het Actieplan Duurzame Landbouw met Natuur. De rol die de provincie heeft in de uitvoering is meerledig en verschilt per thema. Als onderdeel hiervan wordt in 2019 een (digitaal) kennisplatform opgeleverd over natuurinclusieve landbouw in de provincie Utrecht.</p> <p>De provincie geeft opdracht om 2 tot 4 pilots in de Groene Contour uit te voeren. Aan de hand van de resultaten worden ontwikkelscenario's opgesteld voor tussenvormen van landbouw en natuur, die moeten leiden tot meer biodiversiteit in een renderende agrarische bedrijfsvoering.</p>

			<p>en geëvalueerd.</p> <ul style="list-style-type: none"> - Monitoringsgegevens van flora en fauna zijn voldoende voorhanden om tot efficiënte inrichting- en beheermaatregelen te komen en biodiversiteitseffecten in beeld te brengen. - Het (digitale) kennisplatform is dé informatieplek voor natuurinclusieve landbouw in de provincie Utrecht en wordt veelvuldig geraadpleegd door agrariërs en andere betrokkenen. - Door de gezamenlijke uitvoering van het Actieplan Duurzame Landbouw met Natuur is het vertrouwen en de samenwerking tussen de partners van het actieplan gegroeid. * De Utrechtse melkveehouders doen mee met de Biodiversiteitsmonitor Melkveehouderij. * De agrarische sector werkt volgens een Gedragscode Natuur. Normaal agrarisch gebruik op en buiten het boeren erf is in overeenstemming met de Wet natuurbescherming (Wnb). 	<p>Twee GLB-pilots natuurinclusieve landbouw</p>	<p>Vanuit een samenwerking tussen de gebiedscommissie Utrecht-West, de agrarische collectieven en de waterschappen zijn twee pilots opgestart om vooruitlopend op de volgende GLB-periode te experimenteren met alternatieve vormen van vergroening. De pilots zijn provinciegrensoverschrijdend en dragen bij aan kennisontwikkeling over natuurinclusieve landbouw. De GLB-pilots vinden plaats vanuit het Rijk dat landelijk hiervoor 9 miljoen euro heeft uitgetrokken.</p>
				<p>Deltaplan Biodiversiteitsherstel</p>	<p>Dit plan richt zich op drie werkroutes die de belangrijkste vormen van grondgebruik in Nederland representeren en waar de meeste winst te behalen is voor herstel van biodiversiteit: natuur, landbouw en openbare ruimte. De provincie blijft aangehaakt bij dit initiatief in afstemming met het Rijk en Interprovinciaal Overleg. Op termijn wordt bezien of en welke rol hier ligt voor de provincie.</p>
Natuurinclusieve landbouw - subthema: Waterkwaliteit	<p>* De agrarische sector draagt bij aan behoud en versterking van de ecologische en chemische kwaliteitsdoelstellingen voor grond- en oppervlaktewater.</p> <p>* De agrarische percelen hebben een goede bodemstructuur met een goed waterbergend vermogen.</p> <p>* De hoeveelheid diergeneesmiddelen en</p>	<p>* Door de kringlopen op het laagst mogelijk niveau te sluiten, dragen de melkveehouderij- en fruitteeltsectoren bij aan het behalen van de ecologische en chemische kwaliteitsdoelstellingen voor grond- en oppervlaktewater.</p> <p>* Het organisch stofgehalte in de bodem is verhoogd ten opzichte van 2019 en de</p>	<p>* De provincie heeft zicht op en zekerheid over de risico's die volgen uit concentraties van diergeneesmiddelen en microverontreinigingen in het oppervlaktewater.</p> <p>* Vanuit een samenwerking tussen agrariërs en waterschappen is een pakket aan maatregelen ontwikkeld en geïmplementeerd gericht op inrichting, beheer en</p>	<p>Deltaplan-aanpak Waterkwaliteit</p> <p>Deltaplan Agrarisch Waterbeheer (DAW)</p> <p>Samenwerking landbouw en waterschappen versterken</p>	<p>De provincie versnelt de aanpak door de subsidieregeling van de waterschappen te ondersteunen.</p> <p>Het DAW is een landelijk programma via het ministerie van Infrastructuur en Waterstaat. Projecten worden via allerlei routes aangejaagd (POP3, provincies, etc).</p> <p>De provincie blijft zich inzetten om de samenwerking tussen waterschappen en landbouwsector te versterken. Dit doen we ook in overleg met de DAWcoördinatoren. Wij doen dit met name door het ontwikkelen en uitvoeren van integrale gebiedsgerichte maatregelen waarmee zowel de waterkwaliteit als andere doelen worden gerealiseerd (waterbeheer, biodiversiteit, afremmen bodemdaling).</p>

	andere landbouw gerelateerde stoffen (gewasbeschermingsmiddelen en microverontreinigingen) in het oppervlaktewater is sterk teruggebracht, zodat deze stoffen in de toekomst geen risico vormen voor het ecosysteem of de mens.	problematiek rondom bodemverdichting is opgelost. * De hoeveelheid diergeneesmiddelen en andere landbouw gerelateerde stoffen (gewasbeschermingsmiddelen en microverontreinigingen) in het oppervlaktewater is zodanig teruggebracht, dat de concentraties van deze stoffen geen risico vormen voor ecosystemen en de mens.	investeringen. Deze maatregelen reduceren de emissies naar het oppervlaktewater. * In samenwerking met de waterschappen zijn ecologische doelen vastgesteld voor het Utrechtse oppervlaktewater ('overig' water) dat niet is aangewezen als Europese Kaderrichtlijn Water ('waterlichaam'). * Het Convenant Schoon water Utrechtse fruitteelt 2.0 is uitgevoerd en geëvalueerd.	Vaststellen ecologische doelen 'overig water'	De provincie stelt de ecologische doelen voor het oppervlaktewater ('overig' water) dat niet is aangewezen als KRW 'waterlichaam'. Dit wordt gedaan aan de hand van hetgeen de waterschappen hiervoor hebben voorgedragen.
				Convenant Schoon water Utrechtse fruitteelt 2.0 verbinden met Actieplan	We stimuleren de fruitteeltsector, in kader van het Actieplan Duurzame Landbouw met Natuur, een programma te ontwikkelen om duurzaamheid in de fruitteelt te vergroten door inzet van agrobiodiversiteit.
				Diergeneesmiddelen en microverontreinigingen in water	Naar aanleiding van de moties 27 en 56A (2017) is provinciaal beleid in ontwikkeling om de hoeveelheid medicijnresten, waaronder diergeneesmiddelen in het oppervlaktewater in kaart te brengen en waar nodig terug te dringen. Binnen het kader van de Samenwerkingsagenda Water doet de provincie in samenwerking met de waterschappen onderzoek naar dit probleem.
Klimaatneutrale landbouw - subthema: Klimaat	* De landbouwsector benut de kansen om duurzaam, klimaatneutraal en energiezuinig te zijn. * Door de inzet van alternatieve energieproductiemethoden is de sector in 2030 zelfvoorzienend en opereert daarnaast als groene energieproducent voor derden. * De landbouwsector draagt bij aan een robuust watersysteem door minimale emissies van nutriënten. * De agrarische sector draagt met eigen maatregelen tegen droogte en extreme neerslag (als gevolg van klimaatverandering) bij aan een robuust watersysteem.	De doelen voor klimaat voor 2030 en 2023 worden afgeleid uit het Klimaatakkoord zodra dit is vastgesteld. Voor de korte termijn zijn voor de provincie wel acties geformuleerd: zie instrumenten. Op basis van de in het Klimaatakkoord gestelde doelen gaat de provincie met haar samenwerkingspartners in gesprek om onze (gedeelde) inzet op de lange termijn verder te concretiseren.	Zie 2030	Klimaatakkoord	De provincie vertaalt de doelen en richtlijnen uit het Klimaatakkoord naar de Utrechtse situatie voor landbouw.
				Waterberging en retentie realiseren	De waterschappen verkennen de gebiedsopgaven voor het realiseren van robuuste watersystemen en het in beeld brengen van de meekoppelkansen. De provincie participeert en faciliteert dit.
				Energie neutrale landbouwsectoren	De provincie heeft goede ervaringen opgedaan met het innovatieproject Energie neutrale Melkveehouderij. De volgende stap is ook in andere sectoren binnen de land- en tuinbouw te zorgen voor methoden die leiden tot een energie neutrale bedrijfsvoering. Wij kiezen hierbij voor een aanpak conform die van het innovatieproject Energie neutrale Melkveehouderij. Hieruit vloeien best practices voort waarin agrarische ondernemers samen met energiecoöperaties energieprojecten ontwikkelen. Hierbij wordt waar mogelijk de relatie gelegd met de thema's klimaatneutraal en circulair.
				Ideeën prijsvraag Lopikerwaard	De provinciale adviseur ruimtelijke kwaliteit heeft een prijsvraag geïnitieerd voor ideeën om in de Lopikerwaard 2 petajoule aan energie op te wekken. De landbouwsector is hierbij betrokken.
				Asbest eraf, zonnepanelen erop	De provincie onderzoekt op welke manier efficiënt en effectief invulling kan worden gegeven aan motie 98 waarin wordt opgedragen om geld vrij te maken voor een nieuwe subsidie 'Asbest eraf, zonnepanelen erop'.
Klimaat-neutrale landbouw - subthema: Bodemdaling	Dit thema wordt in deze nota buiten beschouwing gelaten, omdat de Randstedelijke Rekenkamer hier reeds apart onderzoek naar heeft gedaan.				

Bijlage C | Geraadpleegde bronnen

Provincie Utrecht

- Provincie Utrecht (2016), Natuurvisie provincie Utrecht Een plus op Natuurbeleid 2.0
- Provincie Utrecht (2018), Landbouwvisie 2018 - Landbouw met perspectief.
- Provincie Utrecht (2019), Provinciaal Blad, 27 mei 2019: Openstellingsbesluit POP3 fysieke investeringen voor de bredere uitrol van innovaties en modernisering in de agrarische sector provincie Utrecht 2019.
- Provincie Utrecht (2019), Provinciaal Blad, 27 mei 2019: Openstellingsbesluit POP3 kennisoverdracht 2019 provincie Utrecht
- Provincie Utrecht (2019), Coalitieakkoord 2019-2023. Nieuwe Energie voor Utrecht. Mei 2019.
- Provincie Utrecht (2019), Samenwerkingsagenda Landbouw 1.0 – Start tot een betekenisvolle samenwerking voor een duurzame transitie.
- Provincie Utrecht (2020), Leidraad gebiedsgerichte Aanpak Stikstof.
- Provincie Utrecht (2021), Voortgangsrapportage Samenwerkingsagenda Landbouw. Maart 2019 – december 2020.
- Provincie Utrecht (2021), Rapportage Natuur 2017-2020 Provincie Utrecht.
- Provincie Utrecht (2021), Commissieadvies Provinciale Voedselagenda 2021-2023
- Provincie Utrecht (2021), Voedselagenda 2021-2023- Gezond en duurzaam eten in en uit de regio
- Provincie Utrecht (2021), Plattelandscoaches – tussentijdse evaluatie.
- Provincie Utrecht (2021), Programmabegroting 2022. provutrecht.begroting-2022.nl
- Provincie Utrecht (2021), Gezond en duurzaam eten in en uit de regio. Uitvoeringsprogramma Voedselagenda 2021.
- Provincie Utrecht (2021), Handelingskader gebiedsgerichte Aanpak Stikstof Provincie Utrecht.
- Provincie Utrecht (2022), Uitvoeringsprogramma Voedselagenda 2022. Gezond en duurzaam eten in en uit de regio.
- Provincie Utrecht (2022), Voortgangsrapportage Samenwerkingsagenda Landbouw.
- Provincie Utrecht (2022), provincie-utrecht.nl
- Provincie Utrecht (2022), Voedselagenda 2021-2023. Voortgangsrapportage 2021.
- Provincie Utrecht (2022), Jaarrekening 2021. provincie-utrecht.jaarverslag-2021.nl
- Provincie Utrecht (2022), Bodem- en waterprogramma Provincie Utrecht 2022-2027.
- Provincie Utrecht (2022), Motie56a NNN-gebieden.
- Provincie Utrecht (2022), Motie 57 Samen verder werken.
- Provincie Utrecht (2022), Motie 58a Doorzetten stikstofaanpak provincie Utrecht.

Overig

- BIJ12 (2022), www.bij12.nl
- Centraal Bureau voor de Statistiek (2020), www.cbs.nl
- Centraal Bureau voor de Statistiek (2022), www.opendata.cbs.nl
- Interprovinciaal Overleg en Ministerie van LNV (2020) Uitvoeringsprogramma Natuur.
- LaMi (2022), lami.nl
- Ministerie van LNV (2021), Natuur in Nederland. Stand van zaken eind 2020 en ontwikkelingen in 2021.
- Natuur en Milieufederatie Utrecht en Landschap Erfgoed Utrecht (2017), Actieplan Duurzame Landbouw met Natuur in Utrecht.

- Natuur en Milieufederatie Utrecht, Landschap Erfgoed Utrecht, Utrechts Particulier Grondbezit, LTO Noord, Natuurmonumenten, Agrarische collectieven, Staatsbosbeheer, Utrechts Landschap (2019), Trajectplan Duurzame Landbouw met Natuur.
- Netwerk Platteland (2022), www.netwerkplatteland.nl
- Planbureau voor de Leefomgeving (2018), Naar een wenkend perspectief voor de Nederlandse landbouw. Voorwaarden voor verandering.
- Regiebureau Plattelandsontwikkelingsprogramma (2021), Toelichting Modelregeling subsidies POP 2014-2022, 18 februari 2021
- Rijksoverheid (2022), Kamerbrief 'Startnotitie Nationaal Programma Landelijk Gebied', 10 juni 2022
- Rijksoverheid (2022), Kamerbrief 'Perspectieven voor agrarische ondernemers', 10 juni 2022
- Rijksoverheid (2022), Startnotitie Nationaal Programma Landelijk Gebied, 10 juni 2022
- Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu (2022), www.rivm.nl
- Termeer, K. (2018), Evaluatie van Landbouw Innovatie Brabant (LIB) 2015-2018. Meer dan klein bier! LIB als continue aanjager van betekenisvolle verandering.

| Bijlage D | Geraadpleegde personen

Provincie Utrecht

- Beleidsmedewerker Landbouw
- Beleidsmedewerker Landbouw
- Beleidsmedewerker Ecologie
- Projectleider Landbouw
- Projectleider Voedselagenda
- Beleidsmedewerker Natuur
- Beleidsmedewerker Stikstof
- Beleidsmedewerker en coördinator KRW
- Strategisch beleidsmedewerker Landbouw
- Gedeputeerde Landbouw, Natuur, Bodem, Water, Stikstof, Sport en Bestuur

Vertegenwoordigers van de volgende organisaties

- LTO Noord, regio West, provincie Utrecht
- Natuur en Milieufederatie Utrecht

Overig

- Agrariër in de provincie Utrecht
- Coach in het project Plattelandscoaches
- Jeroen Candel, Associate Professor Food & Agricultural Policy, Wageningen University & Research
- Katrien Termeer, Hoogleraar Bestuurskunde, Wageningen University & Research

| Colofon |

Randstedelijke Rekenkamer

Teleportboulevard 110

1043 EJ Amsterdam

020 – 58 18 585

info@randstedelijke-rekenkamer.nl

www.randstedelijke-rekenkamer.nl

Volg ons op twitter via: [@rekenrandstad](https://twitter.com/rekenrandstad)